

ZALESIENIA GRUNTÓW ROLNYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH WSCHODNIEGO POGRANICZA POLSKI

Małgorzata Polna

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Abstrakt. Artykuł dotyczy zalesień gruntów rolnych na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza Polski. Badaniami objęto trzy województwa nadgraniczne (podlaskie, lubelskie i podkarpackie), położone wzdłuż wschodniej granicy Unii Europejskiej. Badania dotyczą lat 1996-2009, a zatem okresu, w którym dokonały się zasadnicze zmiany w zalesianiu gruntów rolnych. Przyjęty zakres czasowy pracy umożliwił dokonanie analizy porównawczej procesu zalesień dla okresu przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: zalesienia, lasy, obszary wiejskie, wschodnie pogranicze

WSTĘP

Zalesienia gruntów rolnych spełniają wiele różnorodnych funkcji. Przede wszystkim odgrywają istotną rolę z punktu widzenia kształtowania ekosystemu. Gospodarka leśna jest terytorialnie i funkcjonalnie powiązana z gospodarką wiejską. Odrobnienie gruntów o niskiej przydatności dla rolnictwa i ich zalesienie pozytywnie wpływa na zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. Jest to nie tylko wpływ bezpośredni, polegający na powiększaniu obszarów leśnych i zwiększaniu lesistości, a przez to tworzeniu warunków dla umacniania ekosystemów i różnorodności biologicznej obszarów wiejskich, lecz także i pośredni – polegający na stwarzaniu możliwości dodatkowego zatrudnienia i uzyskiwania dochodów przez ludność wiejską.

Dostępne programy pomocowe wspierające realizację zalesień gruntów rolnych odegrały istotną rolę w rozmieszczeniu i zróżnicowaniu przestrzennym natężenia zalesień na obszarach wiejskich Polski, w tym także na terenach Polski Wschodniej.

Celem artykułu jest analiza procesu zalesień gruntów rolnych na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza Polski, a w szczególności zmian w powierzchni i dynamice zalesień oraz w rozkładzie przestrzennym ich natężenia. Dodatkowym celem jest wskazanie uwarunkowań zalesień gruntów rolnych oraz ocena ich rozmieszczenia z punktu widzenia preferencji zalesieniowych gmin. Szczególną uwagę zwrócono na zalesienia prowadzone na gruntach prywatnych. Zakres czasowy pracy, obejmujący lata 1996-2009, pozwolił na porównanie procesu zalesień dla okresu przed i po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Badaniemi objęto trzy województwa nadgraniczne (podlaskie, lubelskie i podkarpackie), położone wzdłuż wschodniej granicy Unii Europejskiej, z uwagi na ich peryferyjność przestrzenną i społeczno-ekonomiczną. Podstawową jednostką badawczą były gminy wiejskie oraz obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich wskazanych województw.

ŹRÓDŁA WSPIERANIA I FINANSOWANIA ZALESIEŃ GRUNTÓW ROLNYCH

System finansowania i wspierania zalesień gruntów rolnych w Polsce jest zróżnicowany i zmienny w czasie. Grunty państwowe są zalesiane ze środków budżetu państwa, generalnie przez Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe. Zalesienia realizowane na gruntach prywatnych do 1991 roku były finansowane z tzw. opłaty leśnej. W latach 1991-2001 – były prowadzone wyłącznie w oparciu o wybrane przepisy ustawy o lasach z 28 września 1991 roku [Ustawa... 1991]. Natomiast od 1998 roku źródłem finansowania zalesień stał się także fundusz leśny Lasów Państwowych, którego środki są przeznaczane głównie na zakup sadzonek.

W latach 2002-2003 zalesienia realizowano na podstawie przepisów Ustawy z dnia 8 czerwca 2001 r. o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia [Ustawa... 2001], znowelizowanej 14 lutego 2003 roku [Ustawa... 2003]. W myśl tej ustawy właściciel gruntu rolnego, który zdecydował się go zalesić i otrzymał na to pozwolenie, nabył prawo do miesięcznego ekwiwalentu stanowiącego rekompensatę za utracone dochody.

W latach 2004-2006 zalesienia prywatnych gruntów rolnych były realizowane jako jedno z działań (Działanie 5) Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Formy pomocy finansowej dla rolnika podejmującego działanie obejmowały: wsparcie na zalesienie, stanowiące jednorazową zryczałtowaną płatność za poniesione koszty zalesienia (pokrycie 80% kosztów założenia uprawy), premię pielęgnacyjną, stanowiącą zryczałtowaną płatność na pokrycie kosztów utrzymania nowej uprawy leśnej, wypłacaną corocznie przez 5 lat od założenia, oraz premię zalesieniową stanowiącą pomoc równoważącą utracony dochód z powodu wyłączenia gruntów spod uprawy rolnej, w okresie 20 lat od założenia uprawy.

W ramach PROW 2004-2006 przyjęto, że nie można zalesiać gruntów odłogowanych ani ugorowanych dłużej niż 5 lat, nieużytków oraz działek rolnych, na które rolnik pobiera dopłaty z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania [Plan... 2004].

Zalesienia gruntów rolnych w ramach PROW 2007-2013 są realizowane poprzez dwa schematy: Zalesianie gruntów rolnych (Schemat I) i Zalesianie gruntów innych niż rolne (Schemat II – realizowany od 2008 roku). Pomoc na zalesianie może być przyznana jednemu rolnikowi do powierzchni nie większej niż 100 ha. Natomiast pomoc finansowa nie przysługuje do gruntów położonych na obszarach NATURA 2000, obszarach rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, parków narodowych lub obszarach ich otulin, chyba że planowane zalesienie nie jest sprzeczne z celami ochrony tych obszarów.

Rolnik, który zalesia grunty rolne w ramach PROW 2007-2013 otrzymuje: wsparcie na zalesienie, premię pielęgnacyjną i premię zalesieniową. Zasady wypłacania pomocy w przypadku wymienionych dwóch pierwszych form są identyczne jak w okresie 2004-2006. Natomiast premia zalesieniowa jest wypłacana co roku, przez 15 lat od założenia uprawy leśnej. Otrzymują ją rolnicy, którzy udokumentowali uzyskanie, w roku poprzedzającym złożenie wniosku, co najmniej 25% dochodów z tytułu prowadzenia działalności rolniczej [Program... 2007].

DYNAMIKA I ROZMIESZCZENIE ZALESIEŃ

Na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza Polski w latach 2000-2009 zalesiono 27,6 tys. ha gruntów rolnych. Stanowi to 29,4% ogólnego areалу terenów zalesionych w analizowanym okresie na obszarach wiejskich Polski. Przeciętny wskaźnik natężenia zalesień kształtował się na poziomie 7,5 ha w przeliczeniu na 1000 ha UR i był niższy od analogicznego wskaźnika dla kraju, który wynosił 8,2 ha na 1000 ha UR.

W latach 2000-2009 rozmiar zalesień gruntów rolnych ulegał wyraźnemu spadkowi. Powierzchnia zalesień zmniejszyła się blisko 4,5-krotnie, tzn. z 4,2 tys. ha do 0,9 tys. ha. Wyjątek stanowił 2003 rok, kiedy to zalesiono 4,8 tys. ha gruntów rolnych (17,2% areалу zalesień w badanym okresie). Analiza trendu liniowego ($y = -378,48x + 4840,6$) wykazała, że średnioroczny spadek powierzchni zalesień wynosił ok. 378,5 ha. Dynamikę zmian rozmiaru zalesień przedstawiono w tabeli 1.

Najwięcej nowych terenów leśnych przybyło na obszarach wiejskich województwa podlaskiego – 10,8 tys. ha, tj. 39,2% ogólnego areалу zalesionego w badanym okresie. Na drugim miejscu pod względem intensywności zmian uplasowało się województwo lubelskie z 8,6 tys. ha nowych upraw leśnych (31,2%). Ostatnie miejsce z 8,2 tys. ha (29,6%) zalesionych gruntów zajęło województwo podkarpackie. W województwach podlaskim i podkarpackim najwyższy przyrost terenów zalesionych odnotowano w 2003 roku, natomiast na obszarach wiejskich województwa lubelskiego w 2001 roku, co jest wyraźnym odzwierciedleniem wysokiego poziomu zalesień w tych latach na gruntach stanowiących własność prywatną.

Na terenach wiejskich wschodniego pogranicza Polski w latach 2000-2009 zalesienia były prowadzone głównie na gruntach prywatnych. Na gruntach tej własności zalesiono ponad 19,6 tys. ha terenów rolnych, co stanowi 71% ogólnej powierzchni zalesień. W badanych latach przeprowadzono także zalesienia na 7,5 tys. ha gruntów Skarbu Państwa (27% ogólnej powierzchni zalesień). Głównym wykonawcą zalesień na gruntach państwowych były Lasy Państwowe, realizujące zalesienia w oparciu o środki publiczne. Stąd też wpływ na rozmiar tych zalesień, oprócz podaży gruntów, miała

wielkość środków finansowych przeznaczonych na ten cel corocznie w ustawie budżetowej. Ze środków tych była również finansowana pielęgnacja i ochrona upraw. Natomiast zalesienia gruntów rolnych stanowiących własność gminną wykonano na areale wynoszącym 567 ha, tj. 2% ogólnej powierzchni zalesień.

Tabela 1. Dynamika powierzchni zalesień gruntów rolnych w latach 2000-2009
Table 1. Dynamics of area afforestation of agricultural land in 1996-2000

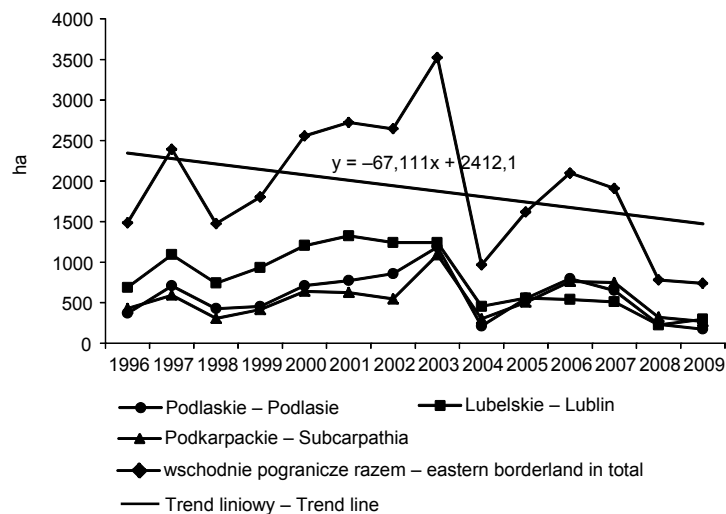
Wyszczególnienie Details	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Zalesienia ogółem – Total afforestation										
Powierzchnia (ha) Area (ha)	4 189,9	3 952	3 567,7	4 754,4	2 075	2 288,2	2 557,8	2 079,8	1 189,8	934,6
Rok 2000 = 100 Year 2000 = 100	100	94,3	85,2	113,5	49,5	54,6	61,0	49,6	28,4	22,3
Rok poprzedni = 100 Last year = 100	100	94,3	90,3	133,3	43,6	110,3	111,8	81,3	57,2	78,6
W tym grunty prywatne – Of which private land										
Powierzchnia (ha) Area (ha)	2 556,8	2 722,8	2 645,1	3 523,1	966,6	1 619,5	2 099,1	1 910,2	781,2	739
Rok 2000 = 100 Year 2000 = 100	100	106,5	103,5	137,8	37,8	63,3	82,1	74,7	30,6	28,9
Rok poprzedni = 100 Last year = 100	100	106,5	97,1	133,2	27,4	167,5	129,6	91,0	40,9	94,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych, GUS.

Source: prepared on the basis of the Regional Data Bank, Central Statistical Office data.

Z kolei, na gruntach prywatnych w latach 1996-2009 zalesienia przeprowadzono na 26,7 tys. ha. Przeciętny wskaźnik natężenia zalesień wyniósł 7,2 ha w przeliczeniu na 1000 ha UR i był wyższy od analogicznego wskaźnika dla kraju, który wyniósł 6,5 ha na 1000 ha UR. W każdym z badanych regionów proces zalesień gruntów rolnych miał zbliżony przebieg, lecz różnił się dynamiką. Podobny był też przebieg, lecz inna dynamika tego procesu w porównaniu ze zmianami ogólnokrajowymi. Podobnie jak w skali całego kraju, na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza Polski obserwuje się wzrost powierzchni zalesień na gruntach prywatnych do 2003 roku, jej wyraźny regres w 2004 roku, ponowny niewielki wzrost areалу zalesień w latach 2005-2006 i kolejny spadek od 2007 roku (rys. 1).

Przedstawione wahania rozmiaru zalesień prywatnych gruntów rolnych nawiązują wyraźnie do zmieniających się uwarunkowań prawnych i związanego z tym systemu finansowania zalesień. Ponadto można przypuszczać, że możliwość skorzystania z innych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej od 2004 roku stała się dla rolników atrakcyjniejsza niż korzyści, jakie uzyskaliby po zalesieniu gruntów rolnych. Należy tutaj wspomnieć m.in. o dużej konkurencyjności płatności obszarowych, dopłat do gruntów

Rys. 1. Zmiany w powierzchni zalesień prywatnych gruntów rolnych w latach 1996-2009

Fig. 1. Changes in the area of afforestation of private land in 1996-2009

położonych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania¹, czy o wspieraniu przedsięwzięć rolnośrodowiskowych. Z funkcji trendu liniowego ($y = -67,111x + 2412,1$) wynika, że w okresie 1996-2009 powierzchnia zalesień prywatnych gruntów rolnych zmniejszała się średnio o 67,1 ha rocznie. Regres powierzchni zalesień prywatnych gruntów rolnych jest także wynikiem zmiany kryteriów ich przeznaczania do zalesienia w ramach PROW 2007-2013, a zwłaszcza podniesienia minimalnej zwartej powierzchni z 0,30 ha do 0,50 ha, wyłączenia z zalesień trwałych użytków zielonych oraz gruntów położonych na obszarach sieci Natura 2000 (do czasu opracowania planów zadań ochronnych dla tych obszarów). Ograniczenie powierzchni zalesień na gruntach prywatnych to również wynik wzrostu cen gruntów rolnych i zwiększonego zainteresowania zakupem gruntów z przeznaczeniem na cele inne niż leśne i w efekcie zmniejszenia ich podaży do zalesień. Należy podkreślić, że zalesianie gruntów prywatnych jest działaniem dobrowolnym, stąd też o wielkości nowych upraw leśnych na gruntach tej własności decyduje wola wykonania zalesień przez prywatnych właścicieli gruntów.

Najwięcej prywatnych gruntów rolnych zalesiono na obszarach wiejskich województwa lubelskiego – ponad 11 tys. ha (41,3%), natomiast najmniej w województwie podkarpackim – 7,6 tys. ha (28%). Jednocześnie zalesienia na gruntach tej własności w wymienionych województwach w latach 2000-2009 stanowiły odpowiednio 88,3% i 71,2% ogólnej powierzchni zalesień, a w województwie podlaskim – 56,9% (średnia dla całego badanego obszaru to 70,9%).

¹ Według Kołodziejczak [2005], ONW w powierzchni UR zajmują w województwie podlaskim 93%, a w województwach lubelskim i podkarpackim poniżej 40%. Natomiast odsetek gospodarstw rolnych położonych na ONW w województwie podlaskim wynosi 88%, w podkarpackim – 17%, a w lubelskim zawiera się w przedziale 30-50%.

Gminy o wysokim udziale zalesień na gruntach własności prywatnej w stosunku do zalesień ogółem (powyżej 95%) tworzą wyraźne koncentracje w północnej i zachodniej części województwa podlaskiego (na Pojezierzu Suwalskim i Nizinie Podlaskiej), w zachodniej części województwa lubelskiego (skupienie to rozciąga się w kierunku północno-wschodnim – po gminy przygraniczne Zalesie i Kodeń oraz w kierunku południowo-wschodnim – po gminę Telatyn), a także na południowo-zachodnim krańcu województwa podkarpackiego. Gminy tego typu stanowią blisko połowę (198; 46,7%) jednostek administracyjnych, w których prowadzono zalesienia. Natomiast gmin o udziale zalesień prywatnych poniżej 50% w ogólnej powierzchni zalesień jest 47 (11,1%). Występują one w rozproszeniu we wschodniej i południowej części badanego obszaru.

OCENA ZMIAN W ZRÓŻNICOWANIU PRZESTRZENNYM ZALESIEŃ

Zmiany, jakie dokonały się w przestrzennym rozmieszczeniu natężenia zalesień gruntów rolnych na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza Polski są istotne. Zakres czasowy badań podzielono na cztery podokresy: 1996-2001, 2002-2003, 2004-2006 i 2007-2009.

Zadecydowało o tym kilka warunków. Pierwszy z nich to okres, w którym zalesienia prowadzono wyłącznie w oparciu o wybrane przepisy ustawy o lasach z 1991 roku. Rolnicy mogli liczyć tylko na pokrycie kosztów zalesień ze środków budżetowych oraz bezpłatny przydział sadzonek, finansowany ze środków wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i funduszu leśnego. Jednak ich przyznanie było uzależnione od przeznaczenia gruntu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego na ten cel oraz możliwości finansowych państwa. W pozostałych latach zalesianie zostało włączone do procesu restrukturyzacji i aktywizacji wsi. W okresie 2002-2003 grunty prywatne zalesiano już na podstawie ustawy z dnia 8 czerwca 2001 roku o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia [Ustawa... 2001], w latach 2004-2006 były realizowane jako jedno z działań Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich, a w okresie 2007-2009 – w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich [Program... 2007].

Intensywność zalesień gruntów rolnych na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza kraju jest nierównomierna i w latach objętych analizą wykazuje duże zróżnicowanie. W latach 1996-2001 natężenie zalesień prywatnych gruntów rolnych wynosiło 3,4 ha w przeliczeniu na 1000 ha UR i było niższe niż w okresie 2002-2009, kiedy to wskaźnik ten kształtował się na poziomie 3,9 ha/1000 ha UR. Poziom natężenia zalesień gruntów rolnych po 2001 roku zmniejsza się jednak wraz ze zmieniającymi się okresami dofinansowywania zalesień (tab. 2).

W latach 1996-2001 gminy o wysokim natężeniu zalesień (powyżej 5 ha/1000 ha UR) utworzyły kilka koncentracji. Największa występuje na pograniczu województwa lubelskiego i podkarpackiego. Koncentracja ta na południu sięga po Płaskowyż Tarnowski i Kolbuszowski, natomiast od strony północno-wschodniej rozciąga się po Równinę Biłgorajską i wschodnią część Roztocza. Kolejna ciągnie się pasem, w północnej części województwa lubelskiego, od gminy Ryki na zachodzie po Żmudź²

² W gminie Żmudź (powiat chełmski) natężenie zalesień było najwyższe i wynosiło 29,2 ha/1000 ha UR.

Tabela 2. Rozmiar i natężenie zalesień gruntów rolnych według województw w latach 1996-2009
Table 2. Size and intensity afforestation of agricultural land by provinces in 1996-2000

Region	1996-2001		2002-2009							
			razem – total		w tym – of which					
					2002-2003		2004-2006		2007-2009	
	tys. ha thous. ha	ha/1000 ha UR ha per 100 ha AL	tys. ha thous. ha	ha/1000 ha UR ha per 100 ha AL	tys. ha thous. ha	ha/1000 ha UR ha per 100 ha AL	tys. ha thous. ha	ha/1000 ha UR ha per 100 ha AL	tys. ha thous. ha	ha/1000 ha UR ha per 100 ha AL
Podlaskie Podlasie	3,4	3,0	4,7	4,1	2,0	1,8	1,6	1,4	1,1	0,9
Lubelskie Lublin	6,0	3,6	5,1	3,1	2,5	1,5	1,5	0,9	1,0	0,6
Podkarpackie Subcarpathia	3,0	3,4	4,5	5,1	1,6	1,9	1,6	1,8	1,3	1,5
Razem Total	12,4	3,4	14,3	3,9	6,2	1,7	4,7	1,3	3,4	0,9

Źródło: opracowanie własne.
Source: own compilation.

i Dubienkę na wschodzie. Duże nasilenie zalesień występuje w okolicach Opola Lubelskiego, Krasnegostawu, Pilzna i Strzyżowa. W północnej części analizowanego obszaru gmin tego typu jest niewiele i występują one w rozproszeniu.

W latach 1996-2001 zalesień prywatnych gruntów rolnych nie prowadzono w 51 gminach. Znaczna ich liczba występuje w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego na terenie Bieszczadów, Beskidu Wschodniego i Pogórza Przemyskiego.

W kolejnych latach zmniejszała się nie tylko liczba gmin, które uczestniczyły w zalesianiu gruntów rolnych, lecz także tych, w których natężenie zalesień było wysokie. W latach 2002-2003 wysokie natężenie zalesień (powyżej 5 ha/1000 ha UR) było charakterystyczne dla kilkudziesięciu gmin. Występowały one przede wszystkim w okolicach Bielska Podlaskiego, Białej Podlaskiej, Krasnobrodu, Mielca i Stalowej Woli. W pięciu z nich intensywność zalesień przekroczyła 10 ha/1000 ha UR. Były to gminy: Dubicze Cerkiewne – 16,0 ha, Rejowiec Fabryczny – 14,4 ha, Wielkie Oczy – 13,5 ha, Krasnobród – 10,8 i Tuszów Narodowy – 10,6 ha. Kilka koncentracji rozrzuconych na całym badanym obszarze utworzyły gminy charakteryzujące się podwyższonym natężeniem zalesień. Pozostały obszar charakteryzował się znacznie niższym nasileniem prac zalesieniowych (poniżej 1,5 ha/1000 ha UR), a w wielu gminach (66) zalesień nie prowadzono.

W okresie 2004-2006 zalesień gruntów rolnych podjęli się rolnicy z 346 gmin. Wsokie natężenie zalesień wystąpiło w zaledwie 28 gminach, położonych w południowo-wschodniej części województwa podlaskiego, północno-wschodniej województwa lubelskiego oraz północnej województwa podkarpackiego. Sześć spośród nich charakteryzowało się najwyższym wskaźnikiem natężenia. Do grupy tej należały gminy: Mielnik – 20,9 ha/1000 ha UR, Dubicze Cerkiewne – 18,1 ha, Stary Brus – 17,9 ha, Gorzyce

– 13,8 ha, Gródek – 13,7 ha i Adamówka – 11,3 ha. Równocześnie do 228 wzrosła liczba gmin, w których natężenie zalesień nie przekroczyło 1,5 ha/1000 ha UR oraz 95 tych, w których zalesienia nie wystąpiły.

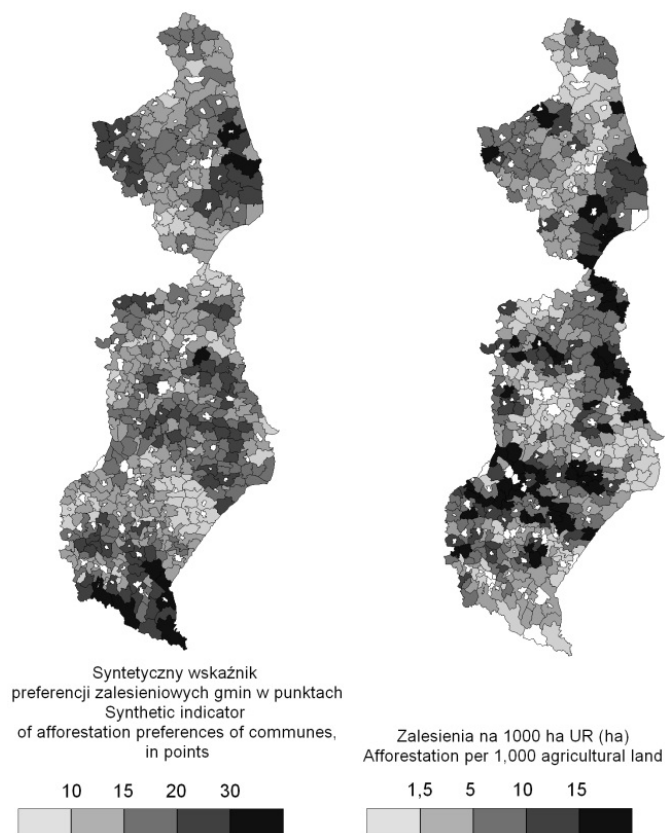
W latach 2007-2009 w rozkładzie przestrzennym zalesień nastąpiły istotne zmiany. Zmniejszeniu uległa zarówno powierzchnia zalesień, jak i ich zasięg przestrzenny. W analizowanym okresie liczba gmin, w których prowadzono zalesienia gruntów rolnych zmniejszyła się o prawie 1/5 w porównaniu z poprzednim okresem i o 1/4 w stosunku do lat 2002-2003. Również wyraźnie w stosunku do lat ubiegłych spadła liczba gmin, w których zalesienia przekraczały 1,5 ha/1000 ha UR. Gminy te utworzyły dwie niewielkie koncentracje w województwie podkarpackim oraz występują na pograniczu województw podlaskiego i lubelskiego. Na pozostałym obszarze kraju natężenie zalesień w rozkładzie przestrzennym tworzy swoistą mozaikę. Natomiast odmienną tendencję obserwuje się w przypadku gmin, w których nie dokonano zalesień gruntów rolnych. Ich zasięg przestrzenny zwiększył się. Połowa tego typu gmin (81) znajduje w województwie lubelskim – w jego środkowej i południowo-wschodniej części. W województwie podkarpackim zalesienia gruntów rolnych nie wystąpiły w 41 gminach. Część z nich tworzy zwarte skupienia m.in. w paśmie Bieszczadów i Beskidu Wschodniego, w środkowej części Dołów Jasielsko-Sanockich, na terenie powiatu tarnobrzeskiego oraz w północnej części powiatu niżańskiego. W województwie podlaskim zalesień nie prowadzono w 39 gminach, które tworzą kilka małych koncentracji w jego północnej i środkowej części.

OCENA PREFERENCJI ZALESIENIOWYCH OBSZARÓW WIEJSKICH WSCHODNIEGO POGRANICZA POLSKI

Analiza preferencji zalesieniowych gmin w badanych województwach pozwoli odpowiedzieć na pytanie, czy przeprowadzone zalesienia odpowiadają ich potrzebom zalesieniowym, a tym samym czy rozmieszczenie zalesień jest optymalne z punktu widzenia kształtowania struktury krajobrazu. Kategoryzacja gmin ze względu na ich preferencje zalesieniowe została przeprowadzona w Zakładzie Ekonomiki i Polityki Leśnej IBL [Kwiecień i Zajac 2002, Raport... 2010]. Do jej opracowania przyjęto zestaw dwunastu cech. Uwzględniono: udział gleb najsłabszych w powierzchni użytków rolnych, występowanie stepowienia, zagrożenie erozją wodną powierzchniową, podaż gruntów do zalesienia według badań ankietowych w gminach, stopień zwiększania lesistości ze względu na potrzeby ochrony przyrody, występowanie ważniejszych wododziałów, zlewni chronionych oraz obszary ochrony wód podziemnych. Wysoka wartość powyższych wskaźników cząstkowych wskazywała na wysokie potrzeby zalesieniowe gmin. Natomiast wysokie wartości takich czynników, jak: wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, wskaźnik bonitacji rzeźby terenu, lesistość, udział łąk i pastwisk w powierzchni gminy wpływają na zmniejszenie tych potrzeb. Na podstawie wymienionych kryteriów wyliczono syntetyczny wskaźnik preferencji zalesieniowych gmin.

Autorzy wskaźnika, spośród ogółu gmin wykazujących grunty do zalesień, wyodrębnili obszary o szczególnie wysokich (ponad 20 punktów) i wysokich (15-20 punktów) preferencjach zalesieniowych.

Średnia wartość omawianego wskaźnika dla obszarów wiejskich wschodniego pogranicza Polski wynosi 16 punktów. Wskaźnik ten jest silnie zróżnicowany przestrzennie i mieści się w granicach od 4,1 pkt. w gminie Stary Dzików (woj. podkarpackie) do 57,5 pkt. w gminie Dukla (woj. podkarpackie). Największy udział gmin o wysokich i szczególnie wysokich preferencjach zalesieniowych znajduje się w województwie lubelskim (101 gmin), gdzie stanowią one 52% ogółu gmin wiejskich oraz podlaskim (51 gmin) – 49%, natomiast najmniejszy ich udział zanotowano w województwie podkarpackim (64 gminy) – 44%. Łącznie na badanym obszarze znajdują się 74 (17%) gminy wiejskie o bardzo wysokich i 142 (32%) gminy o wysokich preferencjach zalesieniowych. Natomiast gminy o niewielkich potrzebach zalesieniowych stanowią 12% (53) ich ogólnej liczby (rys. 2).

Rys. 2. Preferencje zalesieniowe gmin a rozmieszczenie zalesień prywatnych gruntów rolnych w latach 1996-2009

Źródło: opracowanie na podstawie Banku Danych Lokalnych oraz KPZL (2003)

Fig. 2. Afforestation preferences of communes and distribution of private farmland afforestation in 1996-2009

Source: prepared on the basis of the Local Data Bank and NWEF (2003)

Analizując wskaźnik natężenia zalesień gruntów rolnych (powierzchnia zalesień w przeliczeniu na 1000 ha UR) dla lat 1996-2009 można dostrzec, że gminy o wysokiej intensywności zalesień nie pokrywają się z gminami o dużych (wysokich i szczególnie wysokich) potrzebach zalesieniowych. Zależność ta wystąpiła w zaledwie 1/5 (46 gmin) jednostek wiejskich predysponowanych do zalesień (rys. 2). Większość z nich (22 gminy) leży w granicach województwa lubelskiego, 15 gmin znajduje w województwie podkarpackim, a zaledwie 9 gmin – w województwie podlaskim. W kilku gminach województw lubelskiego (Jabłonna, Konopnica) i podkarpackiego (Cisna, Krasne i Olszanica) nie prowadzono zalesień mimo ich dużych preferencji zalesieniowych. Jest to zrozumiałe, gdyż gminy Cisna i Olszanica charakteryzują się bardzo wysoką lesistością (odpowiednio 86,8 i 54%). Poza tym prawie cały ich teren jest objęty siecią Natura 2000, która nakłada obowiązek zachowania wartości przyrodniczych będących podstawą włączenia do sieci. Natomiast gminy Krasne i Konopnica są gminami podmiejskimi. Na tych terenach czynnikiem ograniczającym podaż gruntów do zalesień jest przeznaczenie terenów pod rozwój funkcji mieszkaniowej. Równocześnie tylko cztery gminy o niskim natężeniu zalesień gruntów rolnych (Besko, Mełgiew, Mircze, Leśna Podlaska) lub ich braku (Nowinka) – to gminy o niewielkich preferencjach zalesieniowych (do 10 punktów).

PODSUMOWANIE

Zalesienia gruntów rolnych są jednym z kierunków gospodarowania ziemią w rolnictwie. Prowadzenie zalesień jest wskazane szczególnie na terenach preferowanych ze względów przyrodniczych i gospodarczych. Wynika to zarówno z ograniczeń intensyfikacji rolnictwa, jak i konieczności poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych [Polna 2007]. Odrolnienie gruntu rolnego i jego zalesienie z pewnością przyczyni się do restrukturyzacji obszarów wiejskich i poprawy warunków środowiskowych.

Analiza wykazała, że w latach 1996-2009 na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza Polski nastąpił wyraźny spadek powierzchni zalesień gruntów rolnych. Proces ten przejawia się zmniejszeniem arealu nowych upraw leśnych zarówno na gruntach państwowych, jak i prywatnych, co jest obserwowane we wszystkich badanych województwach. Zmiany zachodzące w powierzchni zalesień nawiązują do tendencji ogólnokrajowych. Podobnie jak w skali całego kraju, spadek powierzchni zalesień dotyczy gruntów państwowych, natomiast w przypadku gruntów prywatnych rozpoczął się po 2003 roku.

Badania wykazały, że na terenach wiejskich wschodniego pogranicza Polski zalesienia były prowadzone głównie na gruntach prywatnych. W każdym z badanych województw proces zalesień prywatnych gruntów rolnych miał zbliżony przebieg, lecz różnił się dynamiką. Stwierdzono, że zarówno rozmieszczenie zalesień prywatnych gruntów rolnych, jak i ich natężenie wykazuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne. Wykazano, że gminy o szczególnie wysokich i wysokich preferencjach zalesieniowych nie zawsze wykorzystywały ten potencjał do zmian w gospodarowaniu. Z pewnością niekorzystnym zjawiskiem jest również prowadzenie intensywnych zalesień na obszarach o niewielkich potrzebach zalesieniowych. Dlatego można sądzić, że lokalizację zalesień implikują także inne czynniki. Przede wszystkim jest to chęć ich wykonania przez pry-

watnych właścicieli gruntów. Ważne znaczenie ma zatem propagowanie polityki zalesieniowej wśród rolników i właścicieli gruntów, a także podnoszenie ich świadomości ekologicznej.

LITERATURA

- Kołodziejczak A., 2005. Rolnictwo Polski przed akcesją do Unii Europejskiej i po niej. W: *Struktura przestrzenna rolnictwa Polski u progu XXI wieku*. Red. B. Głębocki. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań, 415-450.
- Kwiecień R., Zając S., 2002. Modyfikacja „Krajowego programu zwiększania lesistości”. W: *Rola leśnictwa w ekorozwoju regionalnym*. Red. A. Grzywacz. Polskie Towarzystwo Leśne, Orzechowo, 114-131.
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich. 2004. MRiRW, Warszawa.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. 2007. MRiRW, Warszawa.
- Polna M., 2007. Zróżnicowanie przestrzenne a uwarunkowania przyrodnicze zalesień gruntów rolnych w Polsce. W: *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich*. Red. S. Grykień, W. Hasiński. Stud. Obsz. Wiej. 12, 129-139.
- Raport o stanie lasów w Polsce w 2009. 2010. Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych, Warszawa.
- Rozporządzenie Rady nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOiGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia. 1999. Dz. U. WE 160/80.
- Ustawa z dnia 8 czerwca 2001 roku o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia. 2001. Dz. U. Nr 73, poz. 764.
- Ustawa z dnia 14 lutego 2003 roku o zmianie ustawy o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia oraz ustawy – Prawo ochrony środowiska. 2003. Dz. U. Nr 46, poz. 392.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 roku o lasach. 1991. Dz. U. Nr 101, poz. 444.

AFFORESTATION OF AGRICULTURAL LAND IN THE RURAL AREAS OF THE POLISH EASTERN BORDERLAND

Summary. The article deals with the afforestation of agricultural land in the rural regions of Poland's eastern borderland. It presents changes in the area and dynamics of afforestation there and the spatial distribution of its intensity. Also identified are the determinants of farmland afforestation. Special attention is paid to afforestation carried out on private land. The research covered three borderland provinces (Podlasie, Lublin and Subcarpathia) that form the eastern boundary of the European Union. The years studied were 1996-2009, i.e. a period in which fundamental changes took place in farmland afforestation. The research showed that in the study area afforestation was largely carried out on private land, where it covered 26.7 thous. ha between 1996 and 2009. In each of the provinces under analysis the process of afforestation of private farmland followed a similar pattern, but differed in dynamics. As in the entire country, in the rural eastern borderland one can observe an increase in the area of private land afforestation until 2003, its marked regression in 2004, another slight jump in 2005 and 2006, and another drop since 2007. The intensity of afforestation was not even; in the years under analysis it showed wide differences. Lower intensity of private farmland afforestation was recorded in 1996-2001, at 3.4 ha per 1000 ha AL, than in 2002-2009, when the figure was 3.9 ha/1000 ha AL.

But the intensity of farmland afforestation after 2001 kept declining with the changing periods of afforestation co-funding.

Key words: afforestation, forests, rural areas, eastern borderland

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 11.06.2012

Do cytowania – For citation: Polna M., 2012. Zalesienia gruntów rolnych na obszarach wiejskich wschodniego pogranicza Polski. J. Agribus. Rural Dev. 4(26), 91-102.